

A DEBRECENI EGYETEM DOKTORANDÁI

MACZKI VALÉR EGY FELOLVASÁSÁBAN¹ a 19. század végén a következő kijelentést tette: „A világ megismeréséből kihagyni a nőt annyi, mint fél szemmel nézni a világot.” Körülbelül erre az időpontra tehető az is, amikor Magyarországon megjelentek az első női hallgatók az egyetemeken. Azóta sokat változott a világ, különösen a női szemmel nézett világ. Nőmozgalmak és választójog, tanszabadság és munkavállalási esélyegyenlőség az egyik oldalon, és biológiai különbségek, hagyomány és tradicionális szerepek a másik oldalon.

Sokat változott a világ. A nők választójoggal és lehetőségekkel felfegyverkezve, azonban a karrier, a család és az önmegvalósítás egyensúlyának terhével teszik a dolgukat. Napjainkban már a nő házastárs és munkatárs egyszerre. Azonban új szerepre is készül: hamarosan vetélytárs lesz. A nők iskolai előmenetele mint mobilitási csatorna hatalmas jelentőséggel bír, és a nők egy része ki is használja azt a lehetőséget: megnövekedett számuk a felsőoktatási intézményekben, s a felsőoktatási intézmények doktori programjaiban. Azaz a munkaerőpiacra tart egy olyan korosztály, akik idővel megváltoztatják a társadalom tudományos vezető rétegét, s ez később a hagyományos nemi szerepek módosulásához, demokratizálódásához fog vezetni. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Debreceni Egyetem bölcsész doktorjelöltjei, azaz a jövő leendőbeli tudósnoi hogyan tervezik összeegyeztetni a nemi, társadalmi és önmagukkal szembeni elvárásokat.

Lehetőségek a felsőoktatásban, női szemmel

„A nők felsőfokú tanulmányainak lehetővé tétele a nőemancipáció részét képezte, méghozzá annak egyik igen fontos lépése volt. Nem csoda, hogy a nőszervezetek legfőbb követelései közé tartozott a 19. század második felében. Nemcsak elvi kérdés volt ugyanis férfiak és nők e téren való egyenjogúsítása, hanem nagy gyakorlati, gazdasági és társadalmi jelentőséggel is bírt.” – fogalmazza meg Müller Ildikó (2006:223) tanulmányában. Hiszen az egyetemek nők előtti megnyitása tette lehetővé, hogy a férfiak mellett a nők is felsőfokú képzéshez kötött, értelmiségi pályákra lépjenek (Müller 2006). 1896-ban jelentek meg az első női hallgatók a magyar egyetemeken. Akkor csupán a bölcsészeti, gyógyszerészi és orvosi pálya nyílt meg

¹ Maczki Valér: A nőnevelés magasabb feladatai (é.n.) Fol. Hung. 2466. OSzK, Kézirattár – idézi Kéri Katalin (1998)

előttük, azonban ez bizonyult az első lépésnek ahhoz, hogy később a felsőoktatás többi szeglete is elérhetővé váljon a nők számára (*Ladányi 1996*).

A magyar egyetemek világában a kilencvenes évek egyik legfontosabb történése a doktori (Ph.D.) képzés beindítása volt (*Hrubos 2001*). Habár a nők aránya nagyobb a felsőoktatási intézményekben, mint a férfiaké, érdekes módon a tudományos képzés tekintetében megfordulnak ezek az arányok. Az egyetemi doktori (Ph.D.-képzés) és a mesterképzés (DLA) nappali tagozatos hallgatói között mindenütt férfi túlsúlyt találunk (*Hrubos 2001; Szabó 2004*). Emellett a tudományág szerinti eltérések is megjelennek: a bölcsészettudományi, a közgazdaságtudományi és az agrártudományi programokban jelentős mértékben nőtt a nők aránya, míg a művészeti (mesterképző) programokban csökkent (*Hrubos 2001*). Az egyetlen országos kivétel, ahol magasabb a nők aránya, a bölcsészettudományi képzés: így vált ez a terület a kutatás terepévé (*Bíró Zsuzsanna Hanna & Nagy Péter Tibor tanulmánya e számban*).

A nők tudományos előmenetelében az egyik legerősebb korlátozó tényező a tradicionális munkamegosztás. Ez határozott hátrányt jelent – különösen a gyermekvállalás első időszakában –, de a későbbiekben is korlátozza a nők esélyeit a szakmai és tudományos előrehaladásban. S emellett – teszi hozzá Kissné Novák Éva (*2002*) – a nők megszokták, hogy mindig a férfié a vezető szerep, hogy ő irányítja, szervezi a tennivalókat, s ez még akkor is érvényesül, ha egy munkahelyen a nő is azonos képesítéssel, szaktudással rendelkezik. Azaz az európai kultúrában természetesnek tartott – egyenlőtlen – családon belüli férfi-nő viszony a munkahelyen meghosszabbítódik (*Kissné Novák 2002*). A sikeres és eredményes nő még mindig nem igazán megszokott szereplő a tudomány világában. Ha sikereket ér el, azonnal „gyanús” lesz, s nem csak a férfiak körében. Szalai Erzsébet (*1994*) ezt kirekesztő mechanizmusnak nevezi: azaz a társadalmi élet meghatározó területein, például a politikában, a gazdasági életben, a kultúrában, a tudományban egy kimondatlan, láthatatlan, de mindkét fél számára nagyon is érzékelhető numerus clausus érvényesül. Ezért a nőktől gyakran többet követelnek ugyanazon tudományos cím megszerzéséért, hogy a gyanú árnyékát is elkerüljék az érintettek. Több, a tudományos pályán imponáló eredményeket felmutató nő nyilatkozta egybehangzóan, hogy többet kellett teljesíteniük, mint férfitársaiknak (*Kissné Novák 2002*). Anett Schenk (*2003:13*) vizsgálata is arra a következtetésre jutott, hogy a professzorasszonyok általánosan alacsony számának legfőbb oka „a családi élet és a habilitációs munka” ötvözésének problémája. Mindemellett a habilitáció önmagában nem garancia arra, hogy el tud majd az egyetemen helyezkedni, ugyanakkor a munkaerőpiac számára túlképzetté válik (*Schenk 2003*).

Magyarországon a kutatói pálya tekintélye az utóbbi tizenöt évben fokozatosan csökkent, s ennek okán sok tehetséges kutató más területen vagy külföldön folytatta tevékenységét, ezért – több szakmához hasonlóan, amelyekre nem a magas keresetek a jellemzőek – nőtt a nők száma a kutatással foglalkozók körében. Emellett fennáll annak a lehetősége – teszi hozzá a Papp Eszter & Groó Dóra (*2005*) szerzőpáros –, hogy amint az állam prioritásai között jobban előtérbe kerül a kutatás-fejlesztés, s emelkedik a finanszírozása, a kutatói pálya ismét népszerűbbé válik, fel

fognak erősödni a nők kiszorítására irányuló társadalmi hatások. Emellett a nők esélyegyenlősége mint kutatási téma kétszeresen hátrányos helyzetben van: a kutatásban dolgozó férfiak és nők vagy nem ismerik a problémakört, vagy elutasítják, tagadják létezését kellő információ hiányában (*Papp & Groó 2005*). Összességében Magyarországon 9 369 női kutatót és 18 988 férfikutatót, tehát több mint kétszeres eltérést tartanak számon a tudományos foglalkoztatásban, s ezek az összefüggések tovább élesedő módon érvényesek a tudományos intézményrendszer csúcsáig. Az alacsony női jelenlét, amely a tudományos hierarchia magasabb szintjein jellemző, azt mutatja, hogy a kutatási intézmények nem képesek követni a társadalmi-gazdasági változásokat – például a nők növekvő számát a felsőoktatásban –, s ez annak a jele, hogy nem működik megfelelően a tudományos kiválóság értékelési rendszere (*Papp & Groó 2005; Szabó 2004*).

Kutatásindító gondolatok

Kutatásomban alapvetően három kérdésre kerestem a választ: a doktori képzésben részt vevő nők tervezett gyermekvállalási hajlandóságára, a nemi szerepekhez való viszonyukra, valamint a doktori iskolába való jelentkezésük motivációira. A nők növekvő aránya az egyetemek doktori képzésében a termékenységi idő további lerövidülését eredményezi, az első gyermek vállalásának tervezett ideje kitolódik, és ezzel csökkeni fog a tervezett gyermekek száma is. A nők iskolai végzettségének emelkedésével a házassági életkor feljebb tolódása kétségtelenül összefüggésben áll, valamint szintén halasztóan hat – több szempontból is – a házasságkötésre a nők tömeges beáramlása a középfokú és felsőfokú végzettséget adó iskolákba. Egyrészt az iskolában eltöltött évek alatt az iskolás nő státusza nem illeszkedik a házasság hagyományos státuszához, tehát a többség csak legmagasabb iskolai végzettségének megszerzése után megy férjhez. Másrészt az iskolázottság javítja a nők munkaerőpiaci esélyeit, növeli választási lehetőségeiket, és azt is lehetővé teszi, hogy adott esetben ne fogadják el a házasság hagyományos formáját. Valamint az egyedülállók számának növekedése a fiatal korosztályban azt valószínűsíti, hogy tovább csökken a termékenység, hiszen az állandó párkapcsolatot nem létesítő, vagy legalábbis halasztó nők összességében kevesebb gyermeket fognak világra hozni, mint a fiatalabb korban házasságra lépők, s bármilyen tartós kapcsolati forma az iskolai évek lezárása után következik be (*Bukodi 2002; Neményi & Tóth 1998*).

Vajon a doktorandák egyenlőbb munkamegosztást keresnek, találnak-e a két nem tekintetében saját életükben, s demokratikusan gondolkoznak-e a családon belüli feladatok megosztásáról? A felsőfokú végzettségűek körében a hagyományos családi munkamegosztással a férfiak 14 százaléka, s a nők 11 százaléka ért egyet. Érdekes módon, a tradicionális családon belüli munkamegosztással egyetértők aránya a megyei jogú városokban és a városokban általában lényegesen nagyobb arányú a férfiak javára, miközben a férfiak – más-más okból – mind a községekben, mind a fővárosban az átlagnál kevésbé értnek egyet azzal, hogy a hagyományos családi munkamegosztás fenntartandó. A nők és a férfiak szavazatai itt ugyanis kevésbé

térnek el, azonban a vélemények eltéréseinek látszólagos azonossága mögött azonban óriási különbség áll. A fővárosi férfiak között több olyat találunk, aki kulturális motivációk alapján hajlandó „engedményeket tenni” a nők tradicionális tehervállalásának enyhítésére, egyenlőségük érdekében, ezzel szemben a községekben több az olyan férfi, aki egzisztenciális kényszerei közepette méltányosnak érezné, ha az általa vállalt terhekből a házastársa is jobban kivenné a részét, tehát itt az egyenlőség igénye a férfiak oldaláról jelentkezik (*Szabó 2004*).

S végül a doktori iskolába való jelentkezés motivációját kerestem. Vajon a doktori iskolai pályafutás a doktorandusz nők eminens életcélja-e, vagy kiszorultak valahonnan, csak ezt látják a női szerepükkel összeegyeztethetőnek, esetleg időnyerésre használják? A felsőoktatás expanziója, tömegessé válása fejfájást okoz minden résztvevőnek – fogalmazza meg Kozma Tamás (2002). Hallgatóként nehezebb bekerülni a felsőoktatásba, nehezebb bennmaradni az egyetemen, főiskolán, és kevésbé érdemes kikerülni onnan. Tanárként a tömeges hallgatóság a rutinmunka arányát növeli, s a minőség rovására megy. Emellett a tömegesedés a diplomák elértéktelelenségével, inflálódásával jár (*Kozma 2002*). Ehhez kapcsolódik a harmadik kérdés, amely a doktori iskolákba jelentkezés motivációi között az expanziós folyamat eredményét is keresi. Hiszen amennyiben a megszerzett végzettség már nem garancia az elhelyezkedésre, a fiatalok több diploma megszerzésére és/vagy magasabb fokú képzés elvégzésére – jelen esetben a posztgraduális képzésre – vállalkoznak.

„A Debreceni Egyetem az ország egyik legnagyobb, oktatási és tudományos tevékenységét tekintve pedig a legszélesebb spektrumú felsőoktatási intézménye” – tudjuk meg az egyetem honlapjára belépve.² Több, mint négy és fél évszázados, megszakítás nélküli múltjával ma a Debreceni Egyetem az ország egyik legrégebbi, folyamatosan ugyanabban a városban működő felsőoktatási intézménye. Az egyetem a legtöbb tudományágban folytat doktori (Ph.D.) képzést: összesen húsz doktori iskolája van, s a természettudományok, az orvostudományok, az agrártudományok, a társadalomtudományok és a bölcsészettudományok területén huszonhárom tudományágban folytat tudományos képzést és ítél oda doktori fokozatot. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Doktori Iskoláiban a nők aránya 60,57 százalék. Mindezt országos adatokkal összevetve azt az eredményt kapjuk, hogy ez az arány országosan is igaz (*Szabó 2004*). Ezért a Debreceni Egyetemen tanuló, a bölcsészettudományi kar doktori iskoláinak programjában részt vevő nőhallgatók képezték a kutatás célcsoportját.

A doktorandák szerint a világ...

A kutatás keretein belül 10 életút-interjú³ készítettem bölcsész doktorandusz nőkkel. Mivel a bölcsészettudományi doktori iskola keretein belül történelemtudományt, néprajz és kulturális antropológiai tudományt, irodalomtudományt, kü-

² <http://www.unideb.hu/>

³ A doktorjelöltek közül ketten nem járultak hozzá ahhoz, hogy az interjúkat rögzítsem, ott jegyzeteltem. Valamint névtelenséget ígértem minden résztvevőnek, ezért a közzétett elemzésben a keresztnevek fiktívek.

lönböző nyelvtudományokat, filozófiai tudományokat, neveléstudományokat és pszichológiai tudományokat hallgathatnak a tudósjelöltek, arra törekedtem, hogy minden tudományág hallgatója megszólalhasson. Az interjúk elemzése első megközelítésben az életutak szakaszain keresztül történt. Bár minden életút leginkább egyénileg értékelhető és értelmezhető, közös pontok találhatóak. A középiskolák befejeztével a továbbtanulás lehetősége minden esetben kijelölt útnak tűnik. Az egyik válaszadó megfogalmazása szerint:

„Nem is volt kérdés az egyetem, mert eleve olyan légkörben nőttem fel, hogy »csak ezeknek a dolgoknak van értéke, fiam, hogy tanuljál, meg tudjál minél többet«, és így el is várták, meg nyilván támogatták is, amikor kitaláltam, hogy ezt, vagy azt kellene még csinálni. Tehát erre »löttek be« így kicsi korom óta.” (*Anna*)

A fent említett esetben – a két felsőfokú végzettségű szülőkkel rendelkező doktorandák egyikénél – a családi értékrend alapján fontosnak tartott továbbtanulás ténye nem kérdőjeleződött meg. A többi válaszadó esetében is jelentős a család hatása, azonban ezekben az esetekben a testvér, testvérek továbbtanulása hatott motiválóan a doktorjelöltre a gimnázium befejezése után. Az egyetemi karrieres esetében „klasszikus” – hét esetben előforduló – életútnak az nevezhető, amikor egy meghatározó előadás, egy-két meghatározó egyetemi oktató hatására kezdett el a későbbi doktorjelölt a tudományos pálya iránt érdeklődni, támogatták a diákot az egyetemi előmenetelben, valamint a doktori lehetőségek megismerésében és optimális kihasználásában. Ezek a tanárok szakmai és személyes, emberi támogatást adtak, egyengették, segítették az – akkor még – egyetemistát: pártfogói, tutori, mentori szerepben váltak a doktoranduszok életének meghatározó jelentőségű részévé.

„Tulajdonképpen komolyabb fordulatot ott vett az életem, hogy harmadéves voltam, és két oktató keresett meg (...), mert valamilyen dolgot adtam be, hogy mi lenne, hogyha foglalkoznék ezzel a témával komolyabban. Tehát nem rajtam múlt, én nem tudtam, mi az, hogy Ph.D.-zni, nem tudtam, mi az, hogy doktori, meg nem is akartam. Egyszerűen az oktatók kerestek meg konkrétan, személy szerint engem, hogy »maga tehetséges, ezt nem kellene így hagyni«, és ott annyira megtetszett a gondolat, hogy aztán ezen az úton elindultam.” (*Marianna*)

Természetesen a tanári szerep ilyen jellegű kibővülése csak akkor eredményes, hogyha személyes motivációval, lelkesedéssel, és szorgalommal társul. Ám nem csupán így futhat be valaki sikeres egyetemi karriert, az „egyéni” érvényesülésre is volt példa.

„Onnantól kezdve a szárnyai alá vett, mert akármilyen okos, ügyes, talpraesett, szerencsés vagyok, mert az is nagyon kell, hogy szerencsés legyek, de ha nem vesz a szárnyai alá egy tanár, mondjuk (...) egy olyan tanár, akinek van szava, vagy ér valamit, van tekintélye, akkor te itt meggebedhetsz. Lehet, hogy 6000-szer okosabb vagy, mint én, és ügyesebb, meg minden, de (...) ha valaki nem karol fel téged, akkor nincs esélyed. Sok minden jól összejött. Minden publikáció megvolt hozzá, utána megvolt az elhivatottság, megvolt a tanulmányi eredmények hozzá, volt egy olyan témavezető, aki nyomta az embert, szóval itt minden megvolt ehhez.” (*Orsolya*)

„És nyilván ott volt, hogy pártoljanak, de nagyon furcsán jött ki, meg amikor jelentkeztem Ph.D.-ra, akkor csak a témavezetőm tudta, hogy én oda is jelentkeztem. Inkább valahogy magam ellen dolgoztam, mert nem az a fajta menedzselés kellett volna, ezért kicsit önállósodtam. De így azt érzem, hogy nem azért lettem Ph.D.-s, mert valaki a szárnyai alá vett, hanem saját, hirtelen elhatározásból hozott döntés alapján.” (*Anna*)

A doktori iskola megítélésében és értékelésében eltérőek a válaszadói vélemények. A legtöbb esetben a doktori képzés lehetőségként, esélyként szerepel a hallgatónők életében. Gyakran megjelenő motívum a tanulás szeretete, az ismeretek kibővítésének vágya, s a remény, hogy majd egyetemi oktatóként lehetőségük lesz a későbbiekben a megszerzett tudás, tapasztalat átadására.

„...nem tudom elképzelni az életemet [úgy], hogy ne tanuljak, hogy ne lennének mindig olyan könyvek, amelyeket ki kellene venni a könyvtárból. Az ember mindig keveset tud és szeretnék egyre többet, persze. De tényleg nem tudom elképzelni az életemet, anélkül hogy ne tanuljak.” (*Mariann*)

Előfordult, hogy a „hosszított egyetemista lét” a biztonság szimbólumaként jelent meg az akkor végzős egyetemista előtt. Ezzel a fajta biztonságkereséssel néhol az ismeretlen munkaerőpiactól való félelem társult. Ám nem elhanyagolható, hogy mindemellett korábbi átlagon felüli teljesítmény, a szakmai ismeretek alaposága és sikeres felvételi szükséges a doktori iskolába lépéshez.

„...legyek akkor őszinte már: kicsit az is közrejátszott ebben a Ph.D.-ban, hogy nem nagyon tudtam jobbat. (...) És úgy éreztem »Úristen, mit fogok csinálni? Míhez kezdek magammal?«, és egy kicsit ez is lendített a Ph.D. felé, hogy ez egy olyan biztos dolognak tűnt. Úgy voltam velem, hogy ha sikerül, akkor maradok, tehát akkor lesz még 3 évem, ami alatt valami történhet. (...) Kicsit olyan félelem is volt bennem, kilépni a világba meg munkát keresni, nem is tudtam volna, merre induljak. Tehát valahogy kapaszkodtam volna az alma máterembe, valami biztosba, valami olyanba, amit már ismerek. Szerintem ez is közrejátszott abban, hogy maradtam.” (*Nikolett*)

Többen említették a doktori képzés ideje alatt felmerülő személyes akadályokat. Szembesülés a korábbi évfolyamtársak, csoporttársak „polgári” életével, a saját magukban és a jövőre vonatkozó kilátások bizonytalanságával. Kissné Novák Éva (2002, 2005) kutatásai szerint ez a félelem halmozottan jelentkezik a tudományos pályán tevékenykedő nők esetében. Emellett a doktorjelöltek környezete – különösen a hagyományos nemi szerepfelfogású szülők, esetleg partner – inkább a tradicionálisan elvárt szerepek betöltését várják a képzésben résztvevőktől.

„...a legsötétebb pillanatok olyankor köszönnek rá az emberre, amikor találkozik régi osztálytársakkal, évfolyamtársakkal, és úgy néznek rád, mintha unikornis lennél a meséből, vagy valami hasonló. Tehát érzed, hogy te valami nagyon különleges élőlény vagy, merthogy nekik azóta normális, polgári állásuk van, és adóbevallásokat töltenek ki, és alkalmasint azóta legtöbbjük férjhez ment, vagy mostanában mennek, és már gyerekeik vannak. És ez az, amire az ember,

ha hátizsákkal, vagy tarisznyával száguldozik naponta 50 könyvvel, és nem tudja, hogy hol lesz, hogyha elvégzi a három évet, akkor erre nem nagyon gondol, meg nem is nagyon szeret gondolni.” (*Anna*)

„[Összeházasodtunk], és onnantól kezdve az a szerep állt előttem, hogy én milyen életet szeretnék. És tudtam is, meg valószínűleg abból is ez következett, hogy a férjem egy ideáltipikus anyaszerepben szeretne látni, és ezt mondta is. Szóval ő nem egy karrierista nőt szeretne, aki sikereket ér el, hanem inkább egy olyat, aki jó feleség és jó anya. És akkor főleg azt gondoltam, hogy ebbe a Ph.D., az végképp nem fér bele.” (*Mónika*)

Ám mindezen kétségek, és nehézségek ellenére a legtöbb válaszadó szerencsésnek érzi magát, hogy részt vehet a doktori iskola programjában. Úgy érzik, hogy jól éltek, jól használták ki az adódó lehetőségeket.

„Szerintem itt megtaláltam a helyemet, (...) szeretem csinálni. Jó, nem azt mondom, ha nagy hajtás van, és éjjel-nappal könyveket kell olvasni, akkor hú, de szeretem olvasni a 31-diket is, de alapvetően szeretek ezzel foglalkozni. De én, mondjuk, nem azért írok [meg] valamit, hogy azt mások is megtudják, de nem is azért, hogy eltitkoljam előttük, hanem egyszerűen én magam vagyok kíváncsi bizonyos dolgokra. Tehát ha ez lehet életem végéig a munkám, akkor én elégedett leszek ezzel a részével az életemnek.” (*Sarolta*)

Többen meséltek a képzés végéhez közeledve az elhelyezkedési lehetőségek szűkösségéről. A válaszadók fele szeretne a felsőoktatásban elhelyezkedni, az oktatói pálya vonzereje a tanításban, az ismeretek, tapasztalatok átadásában rejlik.

„...nagyon tetszik, most hogy belekóstoltam, a tanítás. Az egyetemistáknak, hallgatóknak tartok órákat, elsősöknek, másodéveseknek, és teljesen más, mint mondjuk középiskolában meg általános iskolában. (...) És kiélvezem én is, ahogy az órát tartom, és látom, ahogy az én lelkesültségem belelkesíti őket, és ez hatalmas dolog. Tehát tapasztalni, közvetlenül tapasztalni, hogy amit teszek, az nem haszontalan, hanem valahol az elvetett mag. Ha nem is csírázik ki, de azért jó talajba ér – fogalmazzunk így.” (*Eszter*)

Kutatói jövőre csupán egy interjúalany vágyik. Ehhez hozzájárulhat a munkahelyi hatalom maskulin, férfias jellege is. A többi doktorjelölt életében a klaszszikus anyaszerep, a tradicionális családösszetartó feladat prioritása jelenik meg. Mert abban minden válaszadó egyet ért, hogy a kutatói pálya és a családi élet közötti ideális egyensúly, harmónia megtalálása és fenntartása nagyon nehéz, s nem egyemberes feladat.

„...ha választanom kellene, akkor a családot választom, a férjet választom és utána, emellett olyan munkát, ami majd akkor alakul. Tehát ez az első, nem a kutatás, meg a tudomány. Már csak azért sem, mert – mint mondtam – ezen a téren is nagyon bizonytalannak látom a jövőmet. (...) Tehát ez nem lesz dilemma, hogy tudomány vagy család, mert ott van a dilemma eleve, hogy tudomány, vagy valami más. Nem hiszem, hogy olyan nagyot tudnék adni a világnak a tudományos területen, ami eget rengető lenne, lehet, hogy 1–2–3 okos gyerekkel többet adok, mint egy tanulmánnyal, amit megírok.” (*Nikolett*)

„...én már nagyon szeretnék gyereket. Az összes dolgomat mellette simán meg tudnám csinálni, ha lenne gyerelem. Gyerekért meg családért minden feláldoznék, a doktoritól kezdve mindent. Azt is tudom, hogyha (...) választanom kéne aközött, hogy inkább a párom pályája fusson, és inkább azt segítsem, vagy az enyém fusson, egyértelműen azt mondanám, hogy az övé. Mert sokkal nagyobb kaliber, mint én. Szóval szeretnék már ilyen családanya, meg ilyesmi lenni.” (*Orsolya*)

A gyermekvállalás csak nagyon ritkán jelenik meg a közeljövő problémájaként, bár négyen már házasságban élnek, egy doktorjelöltnek vőlegénye van, s egy diák élettársi viszonyban él. Ám leggyakrabban feltételes módban beszélnek róla, s ennek okaként az egzisztenciális bizonytalanságot jelölték meg. Gyakran előfordul, hogy a kezdeti „lelkesedés” amely a nemi, társadalmi és önmagukkal szembeni elvárások összeegyeztetését elképzelhetőnek tartja, átvált „lemondásba”: a doktoranduszok közül többen említették, hogy háttérbe szorítanák a tudományos pályafutásukat a gyermek és a család előnyére, s a párjuk boldogulásának javára.

„Gyereket vállalni lehetne, de ugye ez egy »fantasztikus« dolog, hogyha most vállalnék gyereket, akkor 27 ezer forintot kapnék, mintha eddig munkanélküli lettem volna, mert a doktori ösztöndíj nem számít bele. Kellene még egy évet dolgozni és utána gyermeket vállalni, mondjuk kettőt.” (*Mariann*)

„...szeretnék kisbabát, szerintem olyan két év múlva, hamarabb nem, és főleg azért, mert most (...) minden barátunk összeházasodott, és sorra jönnek a babák, és magamtól ez nem lenne természetes, de most, hogy látom, hogy mindenkinél jön a baba, vagy tervezik, így kezd egyre természetesebbé válni. Szóval ez ilyen valahogy. Hogy az ember összeházasodott, és utána kisbabát kellene szülni.” (*Mónika*)

A család és a hivatás szempontjait figyelembe véve két típus különül el: késleltetik a karriert, vagy késleltetik a családalapítást. Jelen esetben az utóbbi jellemző: gyermekvállalás előtt – a tanulmányok megszakítása nélkül – lépkednek felfelé a tudományos fokozatok grádcisain, s csak egy elért cél (itt a Ph.D. fokozat megszerzése) után foglalkoznak a családtervezés gondolatával. Következő kérdéskör a hagyományos nemi szerepekhez való viszonyra, és a családon belüli feladatmegosztásra fókuszált, s arra, hogy a családon belüli feladatok egyenlőbb arányban fognak(-e) megoszlanak a két nem tagjai között. Akik párkapcsolatban élnek, s a közeljövő tervei között szerepel a gyermekvállalás, azok esetében is különbséget kell tennünk az egyetemi oktatói és a klasszikus anyaszerepet magukénak vallók között. Azok, akik a hagyományos anyaszereppel azonosulnak, azok a tradicionális családon belüli munkamegosztást elfogadják. Azonban azok, akik a család mellett egyetemi oktatói, kutatói karrierre vágnak, azok a „második műszak” terhét meg kívánják osztani a partnerrel. A legtöbb interjú alatt megfogalmazódott, hogy választani kell a boldog családi élet és a sikeres pályafutás között. Csupán két olyan válaszadó volt, akik személyes, családi példával rendelkeznek, s a kettőt maximálisan összeegyeztethetőnek – persze mindemellett megterhelőnek is – látják.

„Én azt láttam anyun is, hogy ő egyszerre dolgozott, nevelt három gyereket, elvált és közben feljárt Pestre, főiskolára, és nekünk kertés házunk volt, és nem is

volt jóformán pénzünk. Meg akarta csinálni, megcsinálta. Persze akkor biztos nem volt jó, hogy éjszaka tanult, nappal dolgozott, meg az összes házimunkát ő csinálta. De ha így utólag visszanéz, biztos azt mondja, hogy megérte. Akarni kell.” (*Mariann*)

„[Édesanyám fizikus,] borzasztóan sokat utazik, meg teljesen feje tetején álló napirendje van, a kísérletekhez igazodva, tehát ő már eleve a tudományos pályafutásnak egyfajta példája, amit így kicsi korom óta látok, hogy mi van, hogyha nő az ember. Bár nála is, meg egyrészt a tudományos munkakör előnye, hogy sokkal rugalmasabb, mint egy irodai munka, tehát valamennyire lehetett a gyerekekhez is igazítani, hogy ő mikor megy be, mikor jön haza. (...) Bár az nagy vicc, hogy ha este 8–9 körül hazamegy az ember a szülői házba, akkor sokszor van olyan, hogy még nincsenek otthon, mert dolgoznak, tehát a normális polgári család az valahogy nem így szokott kinézni.” (*Anna*)

A doktorjelöltek közül három válaszádonak a párja végezte el, vagy tanul még most is doktori iskolában. Így a terhek, a felelősség, a kötelezettségek egyeztetése könnyebbnek tűnik. Persze mindemellett – Estók Éva (2005:150) fogalmával élve – a „jó (értelmiségi) anya” szerep megvalósítása kétségeket ébreszt e doktorjelöltekben. A válaszokban megjelenik az értelmiségi nők sajátjának tartott munka-centrikus-sága, gyakran karrierorientáltsága, s szakmai érvényesülés vágya is.

„... ha egy pénztárosnőnek el kell mennie minden nap 8-tól 16-ig dolgozni, és az a munkája, ő sem mondhatja, hogy nem megy el, mert van gyereke. Na most ennyire leszek én is anyuka: lesz egy munkaidőm, (...) meg persze egy picit több, mert hiszen a tudományos munka nem órától óráig tart. De azért anya is leszek. Majd igyekszünk ezt a párommal összeegyeztetni órarend tekintetében. (...) A párom szintén Ph.D. hallgató és hát hasonló tervei vannak, szerintem. Úgyhogy úgy tervezzük, hogy ha anyuka hétfőtől-szerdáig tanít, akkor apuka csütörtökön, pénteken és fordítva.” (*Sarolta*)

Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a doktorjelöltek karrier értelmezése elválik: az életpálya karrier, a munkakarrier, a családi karrier és a munkaerőpiaci karrier legtöbbször egymással szemben állnak. Hiszen az egyénileg és a társadalmilag karriernek értékelt életpálya nem mindig esik egybe (*Koncz 2005*). Ám az egyensúly megteremtésével kapcsolatban a válaszadók alapvetően optimisták.

„Meg én úgy tudom csak magamat elképzelni, hogy soha a házimunkák, vagy a tradicionális feleség szerep miatt én képtelen lennék lemondani a karrieremről. Az egész életem siklana ki. Tehát én nem hiszem, hogy meg bírnám csinálni. Ezt a kettőt csak együtt tudom elképzelni. Egyikről sem akarok lemondani. Biztos nehéz lesz, meg jó sokat fogunk szenvedni. Azért vagyunk egyrészt ketten, hogy bírjuk, meg ebben szerintem mind a két fél benne van. Biztos kell hozzá egy olyan férj, aki az embert így szereti. A nők azért sok mindent el tudnak érni, ha el akarnak, de ezért a sarkukra kell állni nekik is.” (*Mariann*)

Az utolsó kérdés a doktori iskolába való felvételizés motivációját kereste. A motivációk egyénenként eltérnek, és csak az adott életút ismeretében értelmezhetőek,

ám közös vonások vonhatóak a doktorjelöltek között. Három olyan doktoranda volt, akik kifejezetten, – ahogy egyikük fogalmaz – a „tudomány iránti szerelemből” választották a posztgraduális képzést, és nagyon nagy lépésnek tartják.

„A szüleink meg szabad utat engedtek az érdeklődésünknek, (...) nekünk nem volt szótársorozatunk a polcon, viszont ha szükségünk volt bármire, akkor képesek voltak bármilyen áldozat árán megszerezni azt, ami kell. Mellettünk állnak, és bárholgy döntöttünk, akkor szabad kezet adtak mindenben. Ez is hatalmas dolog, hogy én, a bányász lánya, most (...) doktorálok, pedig egyszerű emberek egyszerű gyereke vagyok, (...) és az egyszerű emberek logikájával tudom én is néha nézni a dolgokat, amikor elér az ember egy olyan pontra, amikor az ötödik könyvet leteszi, és azt mondja, hogy na akkor most elég egy kicsit a tudományból.” (*Eszter*)

Több esetben megjelenik a „tudós alkat” fogalom, mert a válaszadók külön kezelik a későbbi kutatói tevékenységet és a tanítást, már e kettő sem tűnik összeegyeztethetőnek. Amikor a doktori jelentkezés motivációja szóba került, a válaszadók nagy részének az esély, lehetőség összefüggésben merült fel a képzés. Bár volt, aki a biztonság, kényelem miatt választotta a doktori iskolát, és átmeneti állapotnak, parkoló pályának tartja, és volt, aki folyamatában szerette meg a képzést, s a tervek hosszú távúak.

„Az ember bizonyos szintig, mértékig alakíthatja is a saját sorsát. És hogyha mindent kihoz az adott lehetőségekből, akkor jó úton jár. Illetve ki tudja, hogy hány kört kell még megtenni, amíg odaérünk, ahova még lehet, nem is látjuk, vagy fel sem merült, hogy mi a cél, hanem csak megyünk. És az lényeges, hogy ne térjünk le az útról.” (*Eszter*)

Záró gondolatok

A tudomány és a nők kapcsolata volt az a logikai fonál, amelyre az információkat felfűzve, a Debreceni Egyetem női doktorjelöltjeit, azaz a jövő reménybeli tudósait vizsgáltam. A kérdés, amely felvetődött, hogy hogyan tervezik összeegyeztetni a nemi, társadalmi és önmagukkal szembeni elvárásokat. Három kérdésre kerestük a választ a doktorandusz nőkre vonatkozóan, azonban a bölcsész doktorjelöltek nem tekinthetőek homogén csoportnak. Így a házasságra, gyermekvállalásra és demokratikusabb szerepfelfogásra vonatkozó kérdéseim pusztán azokra tekintve hoztak hasznosítható választ, akik kizárólagos párkapcsolatban élnek. A karrier és a család össze(nem)egyeztethetősége pedig (még) elvétve jelent meg mint személyes probléma. Azzal kezdődött a tanulmány, hogy sokat változott a világ, különösen a női szemmel nézett világ. Talán nem is változott olyan sokat. Bár a nőmozgalmak és választójog, tanszabadság és munkavállalási esélyegyenlőség megtalálható az egyik oldalon, és biológiai különbségek, hagyomány és tradicionális szerepek a másik oldalon, azonban az önmegvalósítással kiegyensúly megteremtésére még várni kell. Igaz, hogy a nők fel vannak fegyverkezve választójoggal és lehetőségekkel, azonban a Debreceni Egyetem bölcsészettudományt hallgató doktorandáinak túlnyomó része nem készül a vetélytársi szerepre. Talán eljön majd az a korosztály,

akik idővel megváltoztatják a tudományos társadalmat, s ez később a hagyományos nemi szerepek módosulásához, demokratizálódásához vezet, de úgy tűnik a vizsgálat alapján, hogy erre még néhány generációt várni kell.

A közoktatás és felsőoktatás szerepének megfogalmazásakor Európa-szerte előtérbe került a nemek közötti egyenlő esélyek biztosításának kérdése: annak elemzése, hogy milyen lehetőségeket és milyen társadalmi és kulturális mintákat, készségeket és szakmai pályafutási lehetőségeket nyújt az oktatási rendszer a fiú és lány tanulók számára – fogalmazza meg Thun Éva (2000). A nők növekvő aránya a felsőoktatási intézményekben, valamint helyük és szerepük a magyar felsőoktatásban aktuális téma, amely széles körű kutatást, vizsgálatot érdemel. Úgy vélem, hogy a nők férfiakénál magasabb aránya a felsőoktatási intézményekben, s növekvő számuk a doktori képzésekben változásokat fog eredményezni. Ennek hatása – megítélésem szerint – a magyar felsőoktatásban is érezhető lesz, s érdemes figyelemmel kísérni.

TORNYI ZSUZSA ZSÓFIA

IRODALOM

- BUKODI ERZSÉBET (2002) Párkapcsolat-formálódás az ezredfordulón, In: *Ifjúság2000*©. Budapest. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- ESTÓK ÉVA (2005) A jó (értelmiségi) anya. In: PALASIK MÁRIA & SIPOS BALÁZS (eds): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Budapest. Napvilág Kiadó.
- HRUBOS ILDIKÓ (2001) A nők esélyei a felsőoktatásban III. *Magyar Felsőoktatás*. 2001/10. 39–40.
- KÉRI KATALIN (1998) Magyar nők a dualizmus korában (1967–1914 között). *Dimenzió* No.21. <http://iqdepo.hu/dimenzio/21/21-05-05.html>
- KONCZ KATALIN (2005) Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán. In: PALASIK MÁRIA & SIPOS BALÁZS (eds): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Budapest. Napvilág Kiadó.
- KOZMA TAMÁS (2002) A negyedik fokozat. *Élet és Irodalom* 2002/12. 2002. március 22.
- LADÁNYI ANDOR (1996) Két évforduló – a nők felsőfokú tanulmányának száz éve. *Educatio*. 1996/3. 375–389.
- MÜLLER ILDIKÓ (2006) Vélemények a nők felsőfokú képzéséről a dualizmus időszakában. In: GYÁNI GÁBOR & NAGY BEÁTA (eds.) *Nők a mo-*
- dernizálódó magyar társadalomban*. Debrecen. Csokonai Kiadó.
- NEMÉNYI MÁRIA & TÓTH OLGA (1998) A nők társadalmi szerepének változásai az ezredfordulón. *Ezredforduló*. 1998/1. 16–19.
- KISSNÉ NOVÁK ÉVA (2002) Nők a magyar tudományban. *Magyar Tudomány*. 2002. március. 340–348.
- KISSNÉ NOVÁK ÉVA (2005) Nők felsőfokon. In: PALASIK MÁRIA & SIPOS BALÁZS (eds.) *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Budapest. Napvilág Kiadó.
- PAPPESTER & GROÓ DÓRA (2005) A nők helyzete a magyar tudományban. *Magyar Tudomány*. 2005. november. 1450–1454.
- SCHENK, ANETT (2003) *Female Professors in Sweden and Germany*. <http://www.women-eu.de/download/TP%2003-03%20Schenk.pdf>
- SZABÓ JÁNOS (2004) *Esélyek, nők, kockázatok*. Budapest. PolgART Kiadó.
- SZALAI ERZSÉBET (1994) A kettős kötés. *Beszélő*. 1994. október 6. 28–30.
- THUN ÉVA (2000) *Nők az oktatásban* – Jubileumi konferencia. Bevezetés. ELTE TFK. Budapest. 2000. december <http://iki.elte.hu/hirnok/Konferencia00/konferencia00.htm>